

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.3>

## МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВОТВОРЧОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

**Волохов О.С.,**  
*кандидат юридичних наук,  
докторант відділу теорії держави і права  
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України  
ORCID: 0009-0007-7559-3567*

### **Волохов О.С. Міжнародні стандарти правотворчості: поняття та класифікації.**

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових стандартів та визначенню поняття «міжнародних стандартів правотворчості», встановленню їх характерних ознак та здійсненню їх класифікації. Зазначається, що в сучасних умовах трансформація правової систем, має відповідати міжнародним стандартам, тобто тим ціннісним орієнтирам, які формуються під впливом міжнародної спільноти. Міжнародні стандарти правотворчості є окремою групою міжнародно-правових стандартів, які забезпечують існування концепції «ідеальної конструкції» права, яка, попри існування різних правових систем, включає досягнення останніх та служить орієнтиром для розвитку ефективного та сучасного законодавства. Наголошується, що міжнародні стандарти правотворчості створюють ідейно-ціннісні підвалини, пріоритети та загальні орієнтири, з огляду на які мають відбуватися подальше реформування і розвиток засобів створення якісного та ефективного законодавства для того, щоб повною мірою забезпечувати виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо забезпечення і захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Автор стверджує, що до міжнародних стандартів правотворчості можна віднести основні міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, які закріплені у конвенціях ООН та мають виконуватися державами-учасницями, конвенції ООН та Ради Європи щодо протидії корупції, а також ряд основоположних документів Венеційської комісії, які розкривають зміст принципів верховенства права, практику ЄСПЛ щодо тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. тощо. Пропонується здійснювати класифікацію міжнародних стандартів правотворчості: за територію (простором) їх створення, за рівнем формальної обов'язковості, за формою закріплення та за їх змістом. Наголошується, що змістовий критерій міжнародних стандартів правотворчості найбільше розкриває їх специфіку та передбачає розподіл на: міжнародні стандарти щодо реалізації принципу верховенства права; міжнародні стандарти щодо формування антикорупційного законодавства та антикорупційної інфраструктури; міжнародні стандарти щодо основ демократичного функціонування органів влади; міжнародні стандарти щодо євроінтеграції та гармонізації з правом ЄС.

**Ключові слова:** правотворчість, міжнародні стандарти, міжнародні стандарти правотворчості, класифікація міжнародних стандартів правотворчості.

### **Volokhov O.S. International standards of law-making: the concept and classifications.**

The article is devoted to the study of the concept of international legal standards and the definition of international standards of law-making, the establishment of their characteristic features, and their classification. It is noted that in modern conditions, the transformation of legal systems must comply with international standards, i.e., those value guidelines that are formed under the influence of the international community. International standards of lawmaking are a separate group of international legal standards that ensure the existence of the concept of the “ideal construction” of law, which, despite the existence of different legal systems, includes the achievements of the latter and serves as a benchmark for the development of effective and modern legislation. It is emphasized that international standards of lawmaking create ideological and value foundations, priorities, and general guidelines, given which, further reform and development of means of creating high-quality and effective legislation

should take place to fully ensure the fulfillment by the state of its international obligations to ensure and protect human rights, freedoms, and legitimate interests. The author argues that international standards of law-making include the basic international standards in the field of human rights protection, which are enshrined in UN conventions and must be implemented by the participating states, UN and Council of Europe conventions on combating corruption, as well as many fundamental documents of the Venice Commission, which reveal the content of the principles of the rule of law, the practice of the ECHR in interpreting the provisions of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, etc. It is proposed to classify international standards of law-making according to: the territory (space) of their creation, the level of formal binding force, the form of enshrinement, and their content. It is emphasized that the content of international standards of lawmaking best reveals their specificity and provides their division into: international standards for the implementation of the principle of the rule of law; international standards for the formation of anti-corruption legislation and anti-corruption infrastructure; international standards for the foundations of democratic functioning of government bodies; international standards for European integration and harmonization with EU law.

**Key words:** law-making, international standards, international standards of law-making, international standards of law-making classifications.

**Постановка проблеми.** Розвиток правової системи України здійснюється в умовах активізації глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, зростаючого впливу міжнародних організацій на формування внутрішньодержавної політики. У глобалізованому світі, процес створення законів повинен відповідати міжнародним стандартам, які гарантують демократичність, прозорість та повагу до прав людини. Такі апробовані міжнародним співтовариством міжнародні стандарти, сформувалися шляхом консолідації здобутків різних правових систем, містять ціннісні орієнтири для правотворчості. Можна сказати, що міжнародні стандарти правотворчості еволюціонували від принципів міжнародного права до деталізованих рекомендацій, спрямованих на створення ефективного законодавства, запобігання зловживанням владою, забезпечення участі громадянського суспільства у державних справах.

Наразі використання міжнародних стандартів правотворчості також є певним показником демократичного розвитку держави, її авторитету, престижу національного законодавства. Цікавою видається думка Т. Ігнатенко, який стверджує, що «рівень загальної світової безпеки залежить від рівня кореляції політики окремих держав із положеннями міжнародно-правових норм ... стандартів і принципів міжнародного права...» [1, с. 364].

Загалом міжнародні стандарти, як правова категорія, цікавить вчених здебільшого в контексті міжнародного захисту прав людини, хоча їх застосування є значно ширшим. Формуючи певні стандарти права, міжнародні організації спонукають держави добровільно адаптувати національне законодавство до відповідного рівня, який визначає напрями правотворчості. Можна сказати, що стандартизація кращих світових практик розробки ефективного законодавства підвищує саму якість роботи правових інститутів, які мають дотримуватися принципів демократичного розвитку та використовувати надійні правові засоби для створення нового правового регулювання.

**Мета дослідження** полягає в проведенні комплексного аналізу міжнародно-правових стандартів та визначенні поняття «міжнародних стандартів правотворчості», встановленні їх характерних ознак та здійсненні їх класифікації.

**Стан опрацювання проблематики та актуальність.** Чинники, які впливають на правотворчість та визначають її напрями досліджувалися у працях вітчизняних вчених, зокрема: Т.О. Дідича, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, В.І. Риндюк, В.Ф. Сіренка, Т.І. Тарахонич, В.М. Тернавської та інших. Проблематика забезпечення міжнародно-правового регулювання шляхом розроблення міжнародних стандартів у формі рекомендацій міжнародних організацій була предметом досліджень таких вчених, як: М.В. Буроменського, П. Вейла, П.М. Рабіновича, К. Пістора, О.М. Шпакович, М.М. Шумила та інших. Власне відсутність комплексного дослідження міжнародних стандартів правотворчості, як окремої правової категорії зумовлює актуальність обраної теми.

**Виклад основного матеріалу.** Міжнародне право, як система міжнародних норм та принципів, що регулюють відносини між державами, включає джерела, визначені у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН: конвенції, звичаї, загальні принципи права, а також судові рішення та доктрини як допоміжні джерела. Міжнародно-правові стандарти не включені до цих джерел, хоча у п. б) ч. 1 статті 38 вказано, що міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної

як правової норми фактично є джерелом міжнародного права. Міжнародно-правові стандарти є певним відображенням загальної практики, яка за тривалий час сформувалася в рамках діяльності міжнародних організацій, але спрямована не так на регулювання міждержавних відносин, як на безпосередній вплив на національне законодавство та внутрішньодержавну політику. Адже в сучасних умовах трансформація політичної, соціальної, економічної та правової систем, має відповідати міжнародним стандартам, тобто тим ціннісним орієнтирам, які формуються під впливом міжнародної спільноти, для забезпечення авторитету держави [2, с. 101].

Зародження норм-стандартів у міжнародному праві, зазначає М. Буроменський, пов'язане з прагненням сформулювати в міжнародній практиці певні політико-юридичні орієнтири, розраховуючи на їх послідовне широке визнання у світі. Якість стандарту надає правовій нормі значення, що виходить на практиці далеко за рамки міжнародного права. Вчений вважає, що самі витoki появи норм-стандартів мають позаправове походження та свідчать про етап формування міжнародного співтовариства як цілісності більш високого рівня, коли деякі міжнародно-правові норми набувають такого авторитету, що, навіть не будучи загальнообов'язковими імперативними, усе ж таки виступають мірилом відповідності політики держав, певним стандартам незалежно від визнання цими державами таких норм [3, с. 13].

Загалом існує чимало наукових підходів до наповнення змісту поняття міжнародно-правових стандартів. Так, на думку С. Савчук, поняття «міжнародно-правові стандарти» може використовуватися у вузькому та широкому розумінні. Автор стверджує, що у вузькому розумінні міжнародно-правові стандарти – це норми міжнародного права, що закріплюють зобов'язання держав досягнути визначеного мінімального рівня міжнародно-правового та/або внутрішньодержавного правового регулювання суспільних відносин, стану чи явища у певних сферах. У широкому розумінні під міжнародно-правовими стандартами можна розуміти сукупність норм міжнародного права та норм міжнародного «м'якого» права, що закріплюють зобов'язання та/або прагнення держав досягнути визначеного мінімального рівня міжнародно-правового та/або внутрішньодержавного правового регулювання суспільних відносин, стану чи явища у певних сферах, вважає С. Савчук [4, с. 36-37].

Досліджуючи міжнародні стандарти у сфері соціального захисту, М. Шумило аргументовано стверджує, що «коли йдеться про певні стандарти, то варто говорити про якісні та кількісні показники або умови, що сприяють їх закріпленню та гарантуванню, а не про норму, яка їх закріпила». Норма права чи то національного, чи то міжнародного, вважає вчений, є «формою, яка закріплює міжнародні стандарти, а не самим стандартом» [5, с. 243-244]. В цьому контексті поняття «міжнародні стандарти» справедливо розглядається як певний рівень або якість, яка має бути досягнута шляхом розроблення національного законодавства.

Як зазначає С. Білоцький, міжнародно-правові стандарти в значній мірі є складовою концепції «м'якого права», внаслідок чого їм притаманні такі основні ознаки:

1. Закріплені в актах міжнародного характеру.
2. Найчастіше не є безпосередньо юридично обов'язковими для держав.
3. Спрямовані на врегулювання суспільних відносин в певній галузі за допомогою взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного правопорядків.
4. Мають модельний характер, що встановлює певні основні засади для держав.
5. Спрямовані на формування національного правопорядку, що відповідає сучасним уявленням «цивілізованого суспільства» про умови і рівень підтримання певної характеристики техніки, прав людини тощо.
6. Приймаються державами добровільно [6, с. 140-141].

Віднесення міжнародних стандартів правотворчості виключно до «м'якого права» не можна вважати достатньо обґрунтованим, зважаючи на те, що форма їх закріплення може бути різною. Хоча сучасна західна доктрина міжнародного права взагалі стирає грань між міжнародними стандартами, актами м'якого права, рекомендаціями та звітами міжнародних організацій. Наприклад, Дж. Дугард стверджує, що регулювання міждержавних відносин «виходить за межі вузького позитивістського сприйняття міжнародного права і включає в себе м'яке право, в тому числі *стандарти та рекомендації міжнародних організацій*, що встановлюють *міжнародні стандарти*, а також конференції та правила, прийняті недержавними суб'єктами» [7, р. 225].

Міжнародні стандарти правотворчості є окремою групою міжнародно-правових стандартів, які забезпечують існування концепції «ідеальної конструкції» права, яка, попри існування різ-

них правових систем, включає досягнення останніх та служить орієнтиром для розвитку ефективного та сучасного законодавства. Адже, як слушно стверджує К. Коглієнес, такі стандарти впливають на закон різними способами: вони створюють внутрішні процедури його застосування; спонукають юристів та суддів до формування нових правових актів; та, отримавши підтримку і визнання, стають основою для нового закону, таким чином стаючи обов'язковими для застосування [8, р. 15]. М. Буроменський відзначає, що престиж демократичності для держави може бути навіть вищим, ніж деякі атрибути суверенітету. Особливістю міжнародно-правового контролю соціально-політичного розвитку, що досягається шляхом дотримання міжнародних стандартів державами, є їх індивідуальне прагнення мати імідж демократичних, як зазначає вчений [9, с. 27].

Більш чітке уявлення про міжнародні стандарти правотворчості можна отримати під час аналізу нормативних положень відповідних міжнародних угод універсального та регіонального характеру. Так, у преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р. йдеться про те, що декларація є стандартом, якого повинні прагнути всі народи та держави. Прийняті в 1966 р. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права фактично надали положенням декларації характер легально визнаних та юридично обов'язкових стандартів, більше того, вони їх істотно розширили. Заключний акт НБСЕ, підписаний 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі 33 європейськими державами, США та Канадою, містить Декларацію принципів взаємовідносин між державами, яка містить «стандарти їх міжнародної поведінки та співробітництва», включаючи принцип поваги до прав людини та основних свобод, свободу думки, совісті, релігії та переконань, а також принцип рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею.

Слід враховувати той факт, що до міжнародних стандартів правотворчості можна віднести основні міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, які закріплені у конвенціях ООН та мають виконуватися державами-учасниками. До таких обов'язкових стандартів відносять вимоги, що містяться у таких документах: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція ООН проти корупції 2003 р. Стандарти захисту прав людини упродовж десятиліть справляють вплив на трансформацію, удосконалення правових інститутів національної правової системи, зумовлюють зміни в побудові державного механізму. Наприклад, у результаті прийняття рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у яких констатувалась наявність структурної проблеми в правовій системі України, до законодавства вносились зміни, спрямовані на усунення системних недоліків у галузі дотримання прав людини [10, с. 120-121]. У такий спосіб рішення ЄСПЛ впливають на правові системи країн-членів Ради Європи, змушуючи держави адаптувати національне законодавство до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [11, с. 26].

Значний обсяг міжнародних стандартів правотворчості міститься в актах Ради Європи та установ, що діють в рамках цієї організації. Наприклад, Венеційською комісією було розроблено ряд основоположних документів, які розкривають зміст принципу верховенства права, таких як: Доповідь про верховенство права, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року); Документ «Rule of Law Checklist», неофіційно перекладений як «Мірило правовладдя», схвалений на 106-му пленарному засіданні Комісії (Венеція, 11-12 березня 2017 року). Міжнародні стандарти правотворчості Венеційської комісії містяться не лише у таких доповідях, а також у її висновках щодо держав-членів, інших документах, де узагальнено практику Комісії [12, с. 116].

Таким чином, міжнародні стандарти правотворчості мають певні загальні ознаки:

- регулюють коло важливих суспільних відносин, які становлять інтерес для держав-членів світової спільноти або держав-членів певної міжнародної регіональної організації;
- передбачають певні нормативні рамки, у межах яких має діяти держава, її органи та інші суб'єкти права з метою легалізації, легітимації, охорони, захисту та реалізації загальноновизнаних прав людини, принципу верховенства права та демократичного розвитку;
- знаходять зовнішнє вираження норм міжнародного права в міжнародних угодах або актах «м'якого» права, що рекомендуються міжнародними регіональними установами для держав-учасниць із єдиною метою запровадження в національне законодавство;

– мають наднаціональний характер, але практично реалізуються у внутрішній діяльності держави;

– формують певну цінність, яка містить демократичні ідеали або ж закріплює реалізацію принципу верховенства права;

– визнані міжнародним співтовариством та мають авторитет серед держав та міжнародних організацій, як певна культурна спадщина та досягнення всього людства (цивілізації) [13, с. 268-269].

Загалом під міжнародним стандартом розуміються загальні правила, єдині вимоги, які ставляться до тих чи інших нормативних основ і правозастосовної практики з точки зору міжнародного права; певний правовий рівень, нижче якого держави опускатися не мають права [14, с. 19]. Таким чином, міжнародні стандарти правотворчості створюють ідейно-ціннісні підвалини, пріоритети та загальні орієнтири, з огляду на які мають відбуватися подальше реформування і розвиток засобів створення якісного та ефективного законодавства для того, щоб повною мірою забезпечувати виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо забезпечення і захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Зважаючи на викладене, поняття «міжнародні стандарти правотворчості» можна визначити як загальні правила та ідейно-ціннісні орієнтири, які формалізовано в міжнародних правових актах (документах) міжнародних урядових та неурядових організацій, міжнародних договорах, судовій практиці та які містять вимоги для забезпечення високого рівня організації правотворчого процесу, формування ефективного національного законодавства відповідно до принципів верховенства права.

Класифікацію міжнародних стандартів правотворчості можна здійснювати за різними критеріями та, власне, всі вони матимуть право на життя, якщо відображатимуть їх специфічні характеристики.

Так, міжнародні стандарти правотворчості можна класифікувати **за територією (простором) створення:**

- **універсальні** (тобто світові, загальноцивілізаційні або глобальні), вони переважно містяться в актах, розроблених у рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй та організацій, що входять до її структури (наприклад МОП);

- **регіональні** (європейські або континентальні), зазвичай, формалізовані в актах Ради Європи, ОБСЄ та вищезгаданих документах Венеційської комісії.

**За рівнем формальної обов'язковості** або ж за деонтичним статусом виокремлюють два види міжнародних стандартів правотворчості:

- **обов'язкові**, що містяться в актах «твердого» права (від англ. – hard law);

- **рекомендаційні**, формалізовані в актах «м'якого» права (від англ. – soft law).

З цього приводу П. Рабінович стверджував, що навіть рекомендаційні стандарти, формалізовані в актах «м'якого» права «хоч і не мають формальної обов'язковості, проте теж забезпечені санкціями міжнародно-політичними (морально-політичними)» [15, с. 24], а тому рівень формальної обов'язковості є досить умовним розподілом.

**За формою закріплення** міжнародні стандарти правотворчості можна поділяти на:

- міжнародні стандарти правотворчості **формалізовані в актах міжнародних організацій**;

- міжнародні стандарти, які **містяться в міжнародних конвенціях, договорах та угодах**;

- міжнародні стандарти правотворчості, які **сформувалися у практиці ЄСПЛ та практиці**

**квазі-судових (конвенційних) органів ООН.**

**За змістом** міжнародні стандарти правотворчості можна розмежовувати на:

- міжнародні стандарти щодо **реалізації принципу верховенства права**;

- міжнародні стандарти щодо **формування антикорупційного законодавства та антикорупційної інфраструктури**;

- міжнародні стандарти щодо **основ демократичного функціонування органів влади**;

- міжнародні стандарти щодо **євроінтеграції та гармонізації із правом ЄС.**

Варто ще раз зауважити, що різноманітні класифікації міжнародних стандартів правотворчості покликані відображати ту чи іншу їхню специфіку, яка має бути врахована для їх правильного використання під час правотворчості.

**Висновки.** Міжнародні стандарти правотворчості є окремою групою міжнародно-правових стандартів, які забезпечують існування концепції «ідеальної конструкції» права, яка, попри існу-

вання різних правових систем, включає досягнення останніх та служить орієнтиром для розвитку ефективного та сучасного законодавства.

Поняття «міжнародні стандарти правотворчості» можна визначити як загальні правила та ідейно-ціннісні орієнтири, які формалізовано в міжнародних правових актах (документах) міжнародних урядових та неурядових організацій, міжнародних договорах, судовій практиці та які містять вимоги для забезпечення високого рівня організації правотворчого процесу, формування ефективного національного законодавства відповідно до принципів верховенства права.

До міжнародних стандартів правотворчості можна віднести основні міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, які закріплені у конвенціях ООН та мають виконуватися державами-учасницями, конвенції ООН та Ради Європи щодо протидії корупції, а також ряд основоположних документів Венеційської комісії, які розкривають зміст принципу верховенства права, практику ЄСПЛ щодо тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. тощо. Ціннісні орієнтири для здійснення правотворчості містяться також і в інших міжнародних правових актах, а сформовані в них міжнародні стандарти можуть бути використані для обґрунтування доцільності створення нового правового регулювання законодавцем.

Класифікацію міжнародних стандартів правотворчості можна здійснювати: за територією (простором) їх створення, за рівнем формальної обов'язковості, за формою закріплення та за їх змістом. Змістовий критерій міжнародних стандартів правотворчості найбільше розкриває їх специфіку та передбачає розподіл на: міжнародні стандарти щодо реалізації принципу верховенства права; міжнародні стандарти щодо формування антикорупційного законодавства та антикорупційної інфраструктури; міжнародні стандарти щодо основ демократичного функціонування органів влади; міжнародні стандарти щодо євроінтеграції та гармонізації з правом ЄС.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігнатенко Т.В. Права людини і міжнародні стандарти: кореляція між національним та міжнародним законодавством. Університетські наукові записки. 2019. № 3 (71). С. 358–366. URL: <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.29>.
2. Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Вплив міжнародних організацій на правотворчі процеси та конституційну реформу в Україні. *Соціальне Право*. 2024. № 3. С. 94–102. URL: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2024-03-12>.
3. Буроменський М.В. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2 (9). С. 12-21. URL: [https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4482/1/Buromenskyi\\_12.pdf](https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4482/1/Buromenskyi_12.pdf).
4. Савчук С. С. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 259 с.
5. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 243-249. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Unzap\\_2012\\_3\\_36.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2012_3_36.pdf).
6. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: Дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 762 с.
7. Dugard SC John The choice before us: International law or a 'rules-based international order'?. *Leiden Journal of International Law*. 2023. N 36 P. 223–232. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7BEDE2312FDF9D6225E16988FD18BAF0/S0922156523000043a.pdf/the-choice-before-us-international-law-or-a-rules-based-international-order.pdf>.
8. Coglianese C. Standards and the Law. *Journal Of Research And Innovation*. 2023. N2(2). P. 15–20.
9. Буроменський М.В. Вплив міжнародного права на політичні режими держав : автореф. дис... д-ра юрид. наук. Харків, 1998. 32 с.
10. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва: монографія. заг. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 312 с.
11. Білодід С.І., Шульга В.О. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні міжнародних стандартів захисту прав людини. Науковий вісник Ужгородського Національного

- Університету. Серія Право. 2025. Випуск 88, Ч. 4. С. 21–27. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330935/320266>.
12. Волохов О. С. Міжнародні стандарти правотворчості європейської комісії за демократію через право (венеційської комісії) та їх вплив на ефективність законодавства в Україні. Публічне Право. 2023 № 3 (51). С. 160–169. URL: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2023-51-17>.
  13. Волохов О.С. Ефективність законодавства та міжнародні стандарти правотворчості: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 484 с.
  14. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
  15. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29. URL: [https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/vapny\\_2016\\_1\\_4.pdf](https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vapny_2016_1_4.pdf).